

Попович Р. Г., Тимошук І. О.,

Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

ВНУТРІШНЬОПАРАДИГМАТИЧНІ ОПОЗИЦІЇ НОМІНАТИВНИХ ВАРІАНТІВ ТА МОДЕЛЬ НОМІНАТИВНО-ВАРІАНТНОЇ ТЕРМІНОПАРАДИГМИ

Розглянуто принципи моделювання номінативно-варіантної термінопарадигми на основі таких параметрів, як: відношення до мотивованості, тип номінації, спосіб номінації, ономасіологічна структура, терміностворювальна структура та ін.

Ключові слова: номінативно-варіантна термінопарадигма, варіант, опозиція, мотивованість, ономасіологічна база, ономасіологічна ознака.

Рассмотрены принципы моделирования номинативно-вариантной терминопарадигмы на базе таких параметров, как: отношение к мотивированности, тип номинации, способ номинации, ономасиологическая структура, терминообразовательная структура и др.

Ключевые слова: номинативно-вариантная терминопарадигма, вариант, оппозиция, мотивированность, ономасиологический базис, ономасиологический признак.

Principles are considered for modelling nominatively variant terminological paradigms on the basis of such parameters as: relation of variants to motivation, onomasyological structure, terminological formation structure, etc.

Key words: terminological nomination, variant, terminological paradigm, opposition, motivation, onomasyological basic, onomasyological indicator.

Когнітивно-комунікативний підхід до аналізу термінологічної лексики реалізується через розгляд її в ономасіологічному аспекті. Відправною точкою при такому аналізі виступає наукове поняття, що входить у систему понять певної галузі, а характеристика терміна здійснюється на базі цього поняття.

Саме такий підхід дозволяє виявити у терміносистемі найменування, об'єднані тотожністю їх номінативної функції, що відрізняються способами та засобами реалізації цієї функції. Такі корелятивні одиниці ми називаємо номінативними термінологічними варіантами. Сукупність та певна послідовність цих найменувань утворює номінативно-варіантну термінопарадигму (НВТП). Виділення членів такої парадигми здійснюється на основі функціонального (ономасіологічного) інваріанта, яким у даному випадку виступає тотожна номінативна функція термінів-варіантів. Верифікуючим критерієм тотожності виступає у такому випадку спільність вираженого цими термінами наукового поняття [6].

Метою дослідження, яке проводиться на матеріалі іспаномовної термінології водного господарства, є моделювання НВТП, тобто встановлення системних відношень між варіантами, що детермінують структуру парадигм такого типу.

При дослідженні варіювання на ономасіологічному рівні вважаємо за доцільне виділення та аналіз внутрішньопарадигматичних відношень, зумовлених можливостями та специфікою самого номінативного процесу, що враховують такі параметри номінації, як: мотивованість, джерело номінації, номінативні ознаки, тип та спосіб номінації, номінативні засоби. Певна послідовність аналізу дозволяє виявити опозиції, сукупність яких і моделює внутрішню структуру НВТП.

Перш за все слід визначити відношення того чи іншого варіанта до мотивованості, оскільки лише мотивовані терміни можна проаналізувати за виділеними нами параметрами.

Будь-який термін, що є результатом того чи іншого типу номінативної деривації (морфологічної, синтаксичної, семантичної), є мотивованою одиницею. Тому у термінознавстві, відповідно до трьох основних способів термінотворення, розрізняють словотвірно-морфологічний, синтаксичний та семантичний типи мотивованості [3, 63].

Опозиція **немотивовані – мотивовані** терміни-варіанти виникає, насамперед, завдяки входженню у НВТП запозичених найменувань, оскільки останні у більшості випадків є з точки зору мови-рецептора немотивованими найменуваннями. Тому такі кореляції найчастіше представлені як автохтонний – запозичений термін.

Відсутність причинного зв'язку між звучанням та значенням запозичених термінів сприяє появі іспаномовних назв з прозорою внутрішньою формою, пор.: *coferdán* (нім.) та *dique de sajón, sajón-dique, dique encajonado, azul encajonado* – кофердам.

Тенденція сучасних термінологій до інтернаціоналізації, а також активне проникнення англіцизмів у сучасну іспанську мову сприяє і протилежному процесу: поряд із мотивованим іспанським терміном вводяться також немотивовані запозичені найменування. Наприклад: *mantilla* (ісп.), *humus* (інтернаціоналізм лат. походження) – гумус; *tetrazo* (ісп.), *berma* (інтернаціоналізм нім. походження) – берма; *aparato de riego por aspersión, aspersor* (ісп.), *sprinkler* (англ.) – дощувальний апарат.

Варто зауважити, що автохтонні терміни також можуть бути немотивованими, тоді дана опозиція представлена двома чи більше іспанськими найменуваннями, при цьому переважають кореляції: немотивована – семантично мотивована термінологічна одиниця.

Проте більшість іспанських водогосподарських термінів – членів НВТП – це мотивовані найменування, деталізація відношень між якими здійснюється на наступних етапах аналізу.

Слід зазначити, що запозичені основи книжного походження, так звані “*voz culta*”, хоча не існують окремо, виділяються у групі іспанських термінів як носії певного значення, пор.: *horizonte acuífero, economía acuática, red acuotubular; aguas pluviales, pluvioducto, pluviometría, pluviógrafo; acueducto, pluvioducto, conducto de agua.*

Хоча для таких найменувань характерна не пряма, а опосередкована мотивація, у НВТП вони також можуть бути розглянуті з точки зору їх внутрішньої форми.

Внаслідок представлення різних сторін одного і того ж об'єкту номінації варіюють ономасіологічні структури, що формуються на базі поняття-інваріанта. В результаті цього виникають **різноаспектні** варіанти номінації. Варіювання у цьому випадку зумовлене можливістю маніфестації в структурі терміна ознак двох типів: власних, що відображають зовнішні особливості об'єкту (розмір, вигляд, форма, колір, структура і т.п.) та відносних, що відображають відношення даного предмету до інших (функція, призначення, місцезнаходження та ін.), відповідно до чого розрізняють кваліфікативні та релятивні номінації [2, 273]. Пор.: зрошення тимчасовим затопленням – riego por inundación temporal (принцип дії), riego a manta (зовнішній вигляд); хвилелом – gotreolas (функція), espigón (зовнішній вигляд).

Номінативні варіанти, що об'єктивують одні й ті ж ознаки концептуальної структури терміна, можуть відрізнятися типом репрезентації інваріантних ознак, що відбувається внаслідок використання різних типів номінації – первинної (прямої) і вторинної (непрямої та опосередкованої). Це сприяє виділенню наступної опозиції – **різноміснотні** варіанти. У випадку прямої номінації інваріантна ознака члена НВТП передається словом, в основне значення якого входить вказівка на цю ознаку (це словотвірно-морфологічний чи синтаксичний тип мотивованості). При вторинній номінації виділена ознака іменується словом, що вказує на неї лише частиною свого значення (семантична мотивованість). Пор.: riego por regueras inclinadas, riego en espiga – зрошення в ялинку; surco cerrado, surco siego – тупа борозна.

Варіанти термінологічної номінації, що відносяться до одного і того ж типу номінації, можуть відрізнятися способом об'єктивності інваріантних ознак. У результаті цього в НВТП виникають опозиції **різноспособних** варіантів.

При співвідношенні варіантів: словосполучення – афіксальне найменування – терміновісні структури відрізняються тим, що вони зберігають відповідно або лексичне або категорійне значення однієї і тієї ж ономасіологічної бази.

Так, варіанти: desaguador, canal de desagüe (скидний канал) – репрезентують одну і ту ж ономасіологічну ознаку (відводить надлишкову воду), проте ономасіологічна база у першому випадку виражається за допомогою конкретної лексичної одиниці (canal) і співвідноситься з гіперонімом концептуальної структури терміна. У другому ж варіанті за допомогою базисного терміноелемента -dor передається категорійне значення предметності.

Зближення варіантів цього типу стосовно їх співвідношення з інваріантною концептуальною структурою спостерігається при використанні у словосполученні-варіанті у функції ономасіологічної бази таких терміноелементів, що іменують окремі категорії водогосподарських понять: máquina (машина), aparato (прилад), dispositivo (пристрій), obra (споруда) і т. п. Пор.: máquina de riego por aspersión, regadera – дощувальна машина; dispositivo de aforo, aforador – витратомір; obra de cabeza, cabecera – головна споруда.

Подібні випадки варіантності часто відносять до явищ універбації, суфіксальні утворення розглядають як короткі варіанти складних термінів [3, 185]. Проте, враховуючи факт існування різних типів терміновтворення (кореляційний, дефініційний та по аналогії – [5, 25], очевидно, слід визнати можливість їх автономного утворення. Такий підхід узгоджується також із загальнономовним принципом еквіфінальності, згідно з яким до вираження одного й того ж значення можна прийти різними шляхами, використовуючи при цьому різні лінгвістичні засоби [5, 24].

Для варіантів: словосполучення – складне слово, що мають однакову ономасіологічну структуру, характерний певний ізоморфізм терміновісних структур, проте показники синтаксичних відношень (приймальники, флексії) у складних термінах відсутні. Тому, відображаючи наявність зв'язку між відповідними предметами, вони не вказують на характер цього зв'язку. Пор.: torre de agua, agua-torre – водонапірна башта, irrigación fertilizante, fertiirrigación – удобрювальне зрошення, bomba de motor, motor-bomba, moto-bomba, motobomba – мотопомпа.

У кореляціях: словосполучення – аббревіатура – остання є варіантом, маркованим “по часовій шкалі”, тобто повторною номінацією. Аббревіатури сприяють забезпеченню однієї з вимог, що ставиться до терміна – короткості, проте лише імпліцитно виражають певні компоненти концептуальної структури, знаходячись через це на межі між мотивованими та немотивованими знаками.

Терміни, що належать до одного й того ж типу номінації і однакового способу номінації та маніфестують одні й ті ж аспекти об'єкту, можуть утворювати у НВТП кореляції, члени яких характеризуються використанням ізофункціональних терміноелементів. Такі опозиції, що відрізняються лише своїми терміновісними структурами, ми називаємо **різноструктурними** варіантами. Основою таких варіантів є наявність семантичного зв'язку між варіативними терміноелементами, що виступають компонентами термінів-варіантів.

У випадку вторинної номінації для варіативних терміноелементів характерна наявність лиш однієї спільної ознаки, що лежить в основі найменування об'єкту, наприклад: codo del río, ese del río – згин річки (інваріантна ознака зігнутої форми ліктя та букви “S” дозволяє використовувати назви цих об'єктів для вираження поняття “вигнута у плані ділянка русла ріки”).

При прямій номінації цей тип варіювання пов'язаний, насамперед, з можливістю передачі інваріантних ознак синонімічними засобами мови.

Так, наприклад, використання **синтаксичної синонімії** проявляється у чергуванні ад'єктивного та прийменниково-іменного означень, що виступають у функції ономасіологічної ознаки у термінах-словосполученнях: cuenca de recesión, cuenca receptora – водозбірний басейн, agua de higroscopicidad, agua higroscópica – гігроскопічна волога.

Можливість *Participio pasado* o *pasivo* мати в сучасній іспанській мові не тільки пасивне, а й активне значення, не тільки минулого, але й теперішнього часу [7, 250] значно розширює рамки синтаксичного варіювання, пор.: *tierras bago riego, tierras regables, tierras regadías, tierras regadas, tierras irrigadas* – зрошувальні землі.

При використанні лексичної синонімії варіювати можуть терміноелементи, що репрезентують, як ономасіологічну базу, так і ономасіологічну ознаку, а в окремих випадках – обидва компоненти ономасіологічної структури одночасно: *riego por inundación, riego por aniego* – зрошення затопленням; *dique de aliviadero, presa de vertedero* – водозливна гребля.

Синонімія словотвірних суфіксів, що надзвичайно характерна для іспанської мови [6, 256], сприяє появі термінів-варіантів, у яких по-різному представлена одна і та ж ономасіологічна база, пор.: *soconación, soconamiento, soconamento* – гребінь (споруди), *explanación, explanamiento, explanado* – планування (грунту).

До членів НВТП ми відносимо також кореляції, що являють собою варіанти одного й того ж терміна (це опозиції внутрішньотермінових варіантів). Найчастіше вони представлені морфологічними (граматичними) варіантами, для яких характерні модифікації граматично-релевантних частин терміна (закінчень роду та числа, варіювання чи факультативне включення прийменника, факультативне включення артикля): *el auga servida, las aguas servidas* – стічні води, *el ataludador, la ataludadora, el perfilador, la perfiladora* – профілювальник відкосів (каналу).

Відомо, що в системі загальнономовних номінацій іспанської мови функціонує велика кількість однокоренових утворень, що відрізняються лише родовими показниками -o, -a. Це або “лексичні дублети” [8] або вони використовуються для “моделювання додаткової семантичної інформації” [4]. Наявність у таких утворень інваріантних ознак дозволяє використовувати їх у процесах термінологічної номінації як терміни-варіанти, пор.: *manta* – ковдра, *manto* – плащ; *manto acuífero, manta acuifera* – водоносний горизонт; *mamparo, mampara* – ширма, перегородка; *mamparo de estancamiento, mampara de estancamiento* – діафрагма греблі.

До внутрішньотермінових варіантів відносяться також фонетичні варіанти, тобто вокальні, консонантні, акцентологічні модифікації терміна, в яких відображаються загальнономовні тенденції варіювання звукового складу мови: монофтонгація, дифтонгація, асиміляція, дисиміляція, метатеза та ін. Наприклад: *ataludado, ataluzado* – закладання відкосів (каналу); *fluidómetro, fluidímetro* – витратомір; *cabrestante, cabrestrante* – кабестан.

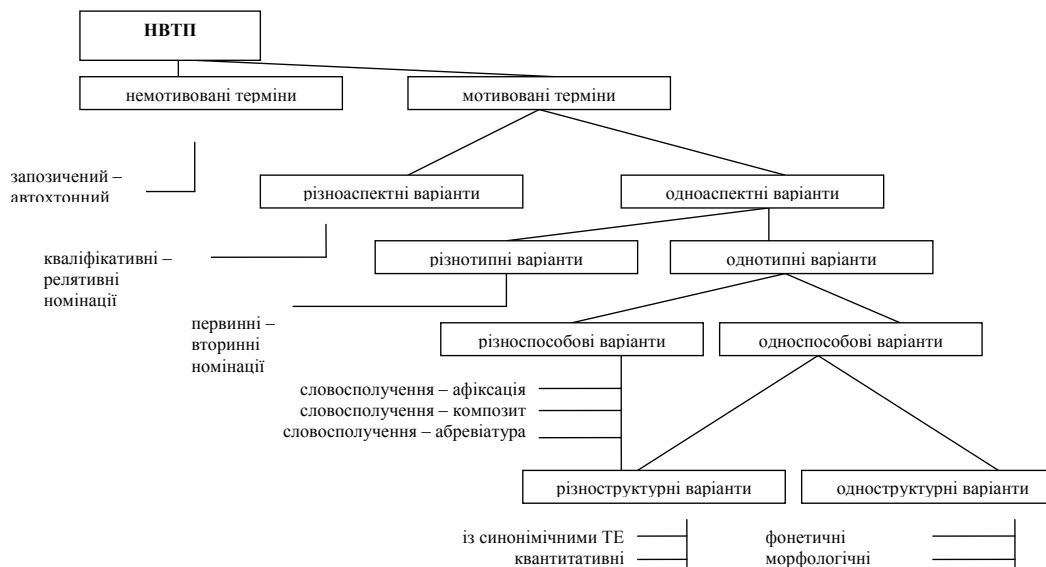
Нерідко фонетичні варіанти в термінології зумовлені неоднаковою адаптацією запозичених термінів, пор.: *isohieta, isoyeta* – ізогіета; *lago collinare, lago collinaire* – води місцевого стоку.

Особливі кореляції утворюють всередині НВТП варіанти, що репрезентують одну й ту ж ономасіологічну структуру, проте відрізняються кількістю компонентів терміна. Це – квантитативні варіанти.

Варто зауважити, що чим складніша структура терміна, тим більша ймовірність появи еліптованого варіанту, при цьому скороченню піддається як базова, так і ознакова частина складного найменування: *régimen de alimentación pluvial, alimentación pluvial* – дощовий режим живлення; *saneamiento agrícola, saneamiento* – осушення; *horizonte acuífero, acuífero* – водоносний горизонт; *tubería maestra, maestra* – магістральний трубопровід.

Співіснування повного та короткого варіантів номінації зумовлює варіювання ступеня репрезентації ознак відповідного поняття, а отже, ступеня мотивованості термінів-варіантів.

Сукупність та певна послідовність виділених типів варіантних відношень являє собою гіпотетичну модель НВТП (див. схему), яка у кожному випадку номінативно-функціонального варіювання отримує свою конкретну реалізацію.

Модель номінативно-варіантної термінопарадигми

Література:

1. Васильева-Шведе О. К. Теоретическая грамматика испанского языка. Морфология и синтаксис частей речи. / О. К. Васильева-Шведе, Г. В. Степанов. – М. : Высш. шк., 1980. – 336 с.

2. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций / В. Г. Гак. Языковая номинация. (Общие вопросы). – М. : Наука, 1977. – С. 230-293.
3. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1979. – 245 с.
4. Клевцова М. Д. Моделивання типів додаткової інформації в одноосновних іспанських утвореннях типу *barco/barca*. / М. Д. Клевцова. Іноземна філологія. – Львів: Вища шк., 1981. – № 61. – С. 91-98.
5. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. / Е.С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
6. Попович Р. Г. Номінативний аспект іспанської водогосподарської термінології. / Р. Г. Попович. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1993 – 23 с.
7. Степанов Г.В. К проблеме языкового варьирования: Испанский язык Испании и Америки. / Г. В. Степанов. – М. : Наука, 1979. – 327 с.
8. Степанова Л. Н. Категория рода и лексические дублиеты в испанском языке. / Л. Н. Степанова. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1972. – 31 с.